

Új putyini orosz „eszmetörténet”

VISSZHANG - LXVI. évfolyam, 21. szám, 2022. május 27.

Berendt T. Iván, a világban Magyarországon kívül talán messze a legismertebb magyar történész, rendkívül elgondolkodtató cikket jelentetett meg az ÉS-ben 2022. április 22-én „Oroszország sztálinizálásának” témájában. Az idézőjelek így szerepelnek az eredeti cikke címében is, mintegy megelőlegezve azt a kritikát, amellyel Berend T. illeti az *Economist* egy március eleji cikkét, amely Putyin jelenlegi politikáját sztálinizálásként tételezte volt. „Sztálinizálásként” – meglehetősen leegyszerűsítéssel – a cikk (az *Economist*é, MÁ) egyértelműen két vonást emelt ki: kegyetlen elnyomást befelé, birodalomépítő terjeszkedést kifelé. A valóságban azonban ennél többről és másról van szó. Már az 1930–1950-es években sem Sztálin sztálinizálta Oroszországot. Valójában éppen fordítva történt: Oroszország „oroszosította” a marxi szocializmus demokratikus népuralmi ideálját a mindenható központi hatalom elnyomó véres terrorrendszerévé – írja Berend, aki ezután a történelmi kontextus és a politikai elemzés összefüggéseit vázolja fel.

Berend T. egyike azoknak, akik Közép- és Kelet-Európa globális történetére gyakoroltak hatást. Eric Hobsbawmmal, Ránki Györggyel és másokkal Berend T. tulajdonképpen lerombolta azt a Révai József és Varga Jenő által kidolgozott (és az ötvenes években dogmává merevedett) koncepciót, amely szerint Magyarország kultúr- és gazdaságtörténete osztrák kontextusban egy hosszan tartó gyarmati reláció története. Ezzel Berend T. (Szűcs Jenővel együtt) tulajdonképpen nem kevesebbet tett, mint hogy eszmetörténeti/történetfilozófiai értelemben megalapozta a magyar rendszerváltást. Nem teljesen képtelen felvetés ugyanakkor, hogy a magyar rendszerváltás kilencvenes évekbeli története, a félperifériás függés új és minősített kiadása, nem tekinthető függetlennek a fent említett történészi eredményektől – ám ennek megvitatása a fiatal társadalomtudósok feladata (a Fordulat, a Helyzet Műhely, Bartha Eszter, Geröcs Tamás, Ginelli Zoltán, Éber Márk Áron és mások releváns módon vetik fel ma ezeket a kérdéseket, Böröcz József nyomán is).

A konkrét cikk és „Oroszország sztálinizálása” kapcsán azonban teljesen egyetértek Berend T.-vel abban, hogy amit Putyin ma tesz, annak a sztálinizáláshoz, Sztálin valós történeti lépéseéhez és szerepéhez vajmi kevés köze van, sőt tovább megyek: bizonyos szempontból ellentétes is azzal. Szükséges a kérdést nemcsak az „orosz feudalizmus” kérdése (amelyről Szvák Gyula kiváló művei hozzáférhetőek), hanem a sztálini politika, illetve Putyin Sztálin-képe felől is megközelíteni (részben Krausz Tamás nyomdokain is haladva, akinek Lenin-képe¹ kimutatható hatással van az angolszász szakmai diskurzus Lenin-koncepciójára – a magyarra nem, mert természetesen ilyen magyar diskurzus szinte nincs).

A nyugati sajtó az ukrajnai háború 2022. februári kezdete óta tobzódik azokban a levezetésekben, amelyek Putyint mint a sztálinizmus restaurálóját minősítik. Putyin viszont (konkrétan és explicit módon, az inváziót közvetlenül megelőző egyórás televízióbeszédében) hangsúlyozottan elhatárolódott mind Lenin, mind Sztálin örökségétől, különösen a nemzetiségi politika szempontjából, amely az ő olvasatában az ukrán nemzetállamot (sokszoros áttételekkel) végül is létrehozta.

Valóban Sztálin volt Lenin nemzetiségi kérdésekért felelős komisszára, és mint ilyen felelős volt nemcsak a szovjet nemzetiségi politika kidolgozásáért, hanem a későbbi Szovjetunió legelső belső határaiért is. Ám ez ennek a kérdésnek csak az egyik oldala. A szovjet birodalomnak természetesen voltak nagyorosz elfoglaltságai (és Sztálin személyes antiszemitizmusa, egész népek stratégiai áttelepítése, deportálása: mindezek közismert történeti tények), ám mindez nem adja ki a szovjet nemzetiségi politika teljes képét. A szovjet nemzetiségi politika olyan *pozitív diszkriminációt* alkalmazó politika volt, amelynek globális hatásai

még az amerikai polgárjogi törvényalkotást is döntően befolyásolták,² és amelynek egyik mai nyugati történészi olvasata egyenesen „a pozitív diszkrimináció birodalma”,³ a szerzők világnézetétől függően pozitív és negatív előjellel egyaránt... A más tekintetben elmaradott szovjet állam globálisan az elsők közt volt a nemzetiségi egyetemi és kádervótákkal, a leszakadó régiókat célzottan támogató iparpolitikával. Közép-Ázsia költségvetésének tetemes részét, néha majdnem felét biztosította fejlesztési céllal a moszkvai központi költségvetés a szovjet korszak derekán. A sztálinizmus hozadéka nemzetiségi ügyekben tehát összetett, a szovjet birodalom fennállása során végig a népek inkubátora (és a szovjet Keleten elmondhatjuk, hogy valószínűleg a régió megmentője az afgán sorstól).

Amikor ma Putyin ledöntött Lenin-szobrokat építtet fel újra Ukrajna megszállt területein, illetve amikor Oroszország Lenin-szobrait kerül fel a „Z” szimbólum, akkor az orosz vezetés a történelem meghamisításának esetét szolgáltatja, hiszen Lenin, aki más szempontból rendkívül agresszív politikát vitt, a nemzetiségi kérdésben a korban világszerte egyedülálló toleranciát, progressziót képviselt. Még a diktátor Sztálin is iparosította Kazahsztánt, helyi káderek kiképzésére költötte a szűkös forrásokat Közép-Ázsiában, és (amint Putyin elítélőleg emlékeztette hallgatóit) a második világháború után orosz területeket juttatott Ukrajnának. Sztálin felhasználta, de nem hozta uralkodó helyzetbe az orosz etnikai sovinizmust.

Putyin lassan egyáltalán nem csinál belőle titkot, hogy mára eszmei-ideológiai szempontból szélsőjobboldali, etnicista, misztikus és nagyorosz politikát visz, amely a szovjet örökség vizuális elemeit legitimációs céllal megtartja ugyan, de közben rájuk üti a maga pecsétjét – miközben a magyar eszmetörténeti „fejlődést” késéssel lekövető Ukrajna természetesen egyszerűen ledönt és átnevez. Az orosz belpolitikának ezek a rendkívül aggasztó elemei a szemünk láttára válnak egyre hangsúlyosabbá. Oroszország hagyományosan soknemzetiségű állam, ahol a kirekesztés új belső törésvonalak kialakulását okozhatja. Az orosz külügyminiszter nemrég elhangzott debilis megnyilvánulása Hitler állítólagos zsidó származásáról sajnos jól illeszkedik az orosz belpolitika etnicista fordulatához. Hozzá tartozik az igazsághoz azonban, hogy Putyin újnacionalizmusa épít a cári korszak 1917-et követően meghaladott nagyorosz sovinizmusára, a pogromok, a „letelepedési övezet”, a feketeszázak, a Cion bölcseinek jegyzőkönyve, az ortodox államvallás, a „harmadik Róma”, „a szent Oroszország” rettenetes örökségére, amely a katolikus lengyelektől a muszlim kirgizekig és a sámánista szibériai népekig mindenkit elnyomott nyelvileg, vallásilag és kulturálisan (1916-ban a kirgizek felkelését az orosz hadsereg a populáció kb. negyedének kiirtásával „oldotta” meg). A belső, oroszországi ukránellenesség mai riasztó, szaporodó jelei annak a toleráns oroszországi nemzetiségi tudatnak a végét jelenthetik, amelyet éppen a bolsevikok honosítottak meg, és amelyet Sztálin sem váltott fel nyílt vagy tartalmilag (gazdasági értelemben vett) nagyorosz preferenciákkal a források elosztásában. Az utóbbi fejleményekhez, mondhatjuk, az orosz újkapitalizmusra, illetve Putyin mélyállamára és a most zajló háborúra volt szükség. Az „örök Oroszország” ázsiai jellemzői, feudalizmusa, kultúrájának specifikumai nem szolgáltatnak kielégítő magyarázatot erre a nagyon is konkrét, nagyon is a szemünk előtt változásra.

(A szerző történész, a Széchenyi István Egyetem adjunktusa, a Naija Marxisms: Revolutionary Thought in Nigeria [Pluto Press, London, 2016] szerzője.)

1 *Reconstructing Lenin*, Monthly Review Press, 2015

2 Lásd/vö. Steven S. Lee: *The Ethnic Avant-Garde*, Columbia University Press, 2015

3 Terry Martin: *The Affirmative Action Empire*, Cornell University Press, 2001